

О. І. Вовк

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИКОРИСТАННЯ КІЛЬКІСНИХ МЕТОДІВ В ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ (НА ПРИКЛАДІ ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЇ В. Н. КАРАЗИНА)

У статті характеризуються принципи створення та деякі результати аналізу бази даних публікацій, пов'язаних з іменем науковця, громадського діяча, засновника Харківського університету В. Н. Каразіна.

Ключові слова: В. Н. Каразін, історіографія, біографістика, кількісні методи, база даних.

Життя та діяльність Василя Назаровича Каразіна (1773–1842) ставали об'єктом дослідження декількох поколінь вітчизняних та закордонних науковців, неодноразово привертати увагу публіцистів і навіть представників художнього слова. За більш ніж сто сімдесят років, що минули з дня смерті В. Н. Каразіна, встиг накопичитися значний пласт літератури, в якій репрезентовано найширший спектр суджень та оцінок його діяльності.

Протягом останніх років до каразінознавчої історіографії зверталися в рамках дисертаційних досліджень Ю. Є. Ірачова [2], Н. О. Ніколаєнко [6], А. В. Хрідочкін [15]. Названі науковці приділяли основну увагу суспільно-політичним поглядам та переконанням В. Н. Каразіна. О. М. Майструк схарактеризувала історіографію вивчення просвітницької діяльності В. Н. Каразіна [5]. Одночасно з цим варто визнати, що до сьогоденного дня відкритим залишається питання комплексного дослідження каразінознавчих публікацій у всій їх повноті та розмаїтті жанрів і тем. Це обумовлює необхідність аналізу та систематизації наявного масиву інформації шляхом виявлення основних історіографічних образів В. Н. Каразіна, відстеження напрямків їх трансформації, а також вписування процесу розвитку каразінознавства в загальний контекст розвитку історичної науки середини ХІХ – початку ХХІ ст.

Потреба у вирішенні останнього з названих завдань вимагає від нас поглянути на процес вивчення біографії В. Н. Каразіна з наукознавчих позицій, тобто відповідним чином проаналізувати наявний масив наукової літератури, схарактеризувати структуру й динаміку наукової творчості каразінознавців. Питання щодо взаємодії історіографії та наукознавства донині залишається дискусійним у фаховому співтоваристві, хоча, на нашу думку, вже досить переконливо доведено, що такий синтез може дозволити історіографу розширити та удосконалити свій дослідницький інструментарій [10, с. 6]. Зокрема, перспективним видається залучення кількісних методів, що передбачає вивчення науки як інформаційного процесу (статистичний аналіз змісту інформаційних потоків, аналіз внеску окремих науковців та колективів у світовий науковий інформаційний потік тощо) [9, с. 75].

Кількісні методи прийшли у вітчизняну історичну науку ще у 60-х рр. XX ст. [4, с. 297.]. Вченими (насамперед І. Д. Ковальченком, Л. Й. Бородкіним та ін.) були детально розроблені теоретико-методологічні питання щодо їх ролі та місця у структурі наукового дослідження в історичній сфері, адекватності залучення математичного апарату, моделювання історичних явищ та процесів. Рік від року зростає кількість спеціально-історичних розвідок, автори яких застосовують квантитативні методи. В той же самий час в історіографічних розвідках такий підхід не здобув широкого розповсюдження, хоча перші кроки на шляху до поєднання якісного аналізу з кількісним також фіксувалися вже у 60-х рр. XX ст. [див., наприклад: 16]. Ще через два десятиліття з'явилися розвідки, в яких було зроблено спроби теоретико-методологічного обґрунтування такого синтезу [див. 14], а публікації початку XXI ст. [див. 7; 11 та ін.] свідчать про його репрезентативність та перспективність.

Застосування кількісних, зокрема, статистико-математичних методів до вивчення історіографічного процесу обіцяє низку переваг порівняно з традиційною «описовою» технологією. Зокрема, як доводив один з піонерів квантитативного підходу в історіографії Д. П. Урсу, це дає можливість збільшити доказовість і точність дослідження, мінімізувати прояви суб'єктивізму у висновках [14, с. 110]. Разом із тим, історіографія не повинна зводитися до сухої бухгалтерії, тому в історіографічному дослідженні кількісні методи мають виступати не самоцілью, а ефективним інструментом, покликаним доповнити якісно-змістовний аналіз наукових концепцій та ціннісну інтерпретацію історичних творів [14, с. 111–112].

Зважаючи на строкатість та неоднорідність масиву публікацій, присвячених особистості та діяльності В. Н. Каразіна, вважаємо за доцільне залучити до аналізу статистико-математичні методи, що, на нашу думку, дозволить підвищити доказовість результатів історіографічного дослідження.

В якості фактологічної бази дослідження виступив бібліографічний перелік публікацій, пов'язаних з іменем В. Н. Каразіна, які вийшли друком після смерті просвітителя. Обсяг генеральної сукупності склав 585 найменувань, які охопили 173-річний хронологічний проміжок (з 1842 р. по 2015 р.). Кожна публікація розглядалася як система з певним набором усталених ознак, що могли б виступити в якості критеріїв порівняння. За допомогою табличного редактора Excel2007 фірми Microsoft було створено базу даних, в якій публікації було описано за такими параметрами, як дата введення публікації до обігу; місце публікації; функціональний стиль мовлення; вид наукової праці; тематика публікації; тип біографічного письма. Схарактеризуємо вказані параметри.

Дата введення публікації до обігу визначалася як рік її першого оприлюднення у друкованих періодичних чи неперіодичних виданнях. Застосування методу діахронного аналізу дозволило виявити закономірності, тенденції у процесі дослідження біографії В. Н. Каразіна та представити цей процес у вигляді динамічної системи.

Визначення місця публікації не лише дало уявлення про широту географічного розповсюдження каразінознавчих розвідок, а й дозволило за допомогою методу синхронного аналізу дослідити особливості відтворення біографії В. Н. Каразіна в один і той же час, але в різних соціокультурних умовах (порівняння «материкових» та «діаспорних», «вітчизняних» та «закордонних» публікацій).

Функціональний стиль мовлення – це мовна підсистема зі своєрідним словником, фразеологічними сполученнями, зворотами і конструкціями, які відрізняються від інших різновидів в основному експресивно-оціночними властивостями елементів, які його складають і звичайно пов'язані з певними сферами вживання мови [3, с. 55]. Необхідність запровадження цього критерію порівняння була обумовлена строкатістю та різноплановістю досліджуваних публікацій. Одним із принципів розрізнення стилів мови є врахування сфери використання тексту, яка зумовлює такий добір мовних одиниць і спосіб їх поєднання, за якого конкретна комунікативна мета досягає найповнішої реалізації [3, с. 60]. Тому, на нашу думку, стилістичний

аналіз публікацій дозволяє більш чітко з'ясувати мету їхнього створення, цільову аудиторію, а також простежити трансляцію образу тієї чи іншої особистості, явища, події і т. п. в різних суспільних колах (академічні кола, широка громадськість тощо). Досліджувана нами сукупність публікацій була представлена науковим, публіцистичним, художнім та офіційно-діловим стилями.

Ще однією виділеною нами ознакою досліджуваних розвідок став вид наукової праці. Вже сама назва цієї категорії вказує на те, що в даному випадку аналізу піддавалися не всі об'єкти генеральної сукупності, а лише публікації, які відносилися до наукового стилю. Це обумовлено тим, що досліджувані твори публіцистичного стилю були представлені фактично в повному обсязі статтями в періодичних виданнях, а кількість художніх творів та офіційно-ділових публікацій виявилася надто малою (відповідно 5 та 2 одиниці, тобто в цілому приблизно 1 % від усього обсягу), що зробило їхнє членування за видовою ознакою недоцільним.

Науковий стиль розпадається на кілька підстилів, кожному з яких відповідає певна кількість видів наукових праць. Так, до академічного підстилю можна віднести такі види наукових праць, як монографія, стаття, тези, повідомлення, дисертація тощо [1, с. 140]. Видами довідково-енциклопедичного підстилю є енциклопедії, словники, довідники, покажчики (у т. ч. бібліографічні) тощо [1, с. 140]. Інформаційно-реферативний підстиль включає такі види наукових праць, як реферат, огляд та ін. [1, с. 140]. Специфічним різновидом реферату є автореферат дисертації, який інформує про результати проведеного дослідження та вводить їх до наукового обігу, а також повідомляє наукову спільноту про захист дисертації, який має відбутися невдовзі [1, с. 143–144]. До науково-оціночного підстилю можна віднести рецензії, відгуки, експертні висновки та ін. [1, с. 140]. Наукова рецензія виконує функції репрезентації наукового твору, його оцінки та осмислення в науковому соціумі. В цьому виді відбивається стан розвитку науки у певний період її розвитку, формулюються критерії оцінки та вимоги до наукової праці [1, с. 142]. Науково-навчальний підстиль представлений підручниками, навчальними посібниками, курсами лекцій та іншими працями [1, с. 140]. Що стосується науково-популярного підстилю, то він може бути представлений різними видами публікацій (монографія, брошура, стаття тощо), нескладними за змістом і формою викладу. Це робить їх зрозумілими навіть для осіб, які не мають спеціальної підготовки [3, с. 79].

Спостереження за динамікою актуалізації тих чи інших видів наукових публікацій дає змогу відстежити процес розвитку наукової діяльності, простежити траєкторію переміщення наукового знання від новаторського до масового. За критерієм хронологічної віддаленості від «переднього краю» дослідницької роботи дисциплінарні масиви публікації зазвичай розподіляють на так звані «ешелони», послідовність яких може бути представлена наступним чином: (1) листи в редакцію та короткі повідомлення; (2) журнальні статті та публікації доповідей на наукових форумах; (3) підтверджуючі повідомлення, огляди періодики, огляди симпозіумів та конференцій певної тематики; (4) проблемні збірники, індивідуальні та колективні монографії; (5) підручники, курси лекцій, навчальні посібники, хрестоматії тощо [8, с. 120–121]. Такий розподіл дає змогу оцінити актуальне становище наукового знання: досягнутий на певний момент часу рівень та можливість цілісного відображення предмету дослідження (підручники); становище систематичного розгляду ключових проблем (монографії); напрямки найбільш інтенсивних дослідницьких зусиль та підходів до вирішення проблем (огляди); зародження нових дослідницьких областей та поява нових альтернатив всередині самої області (статті та повідомлення) [8, с. 121].

Взявши за основу структуру стандартної біографічної довідки [12, с. 50] та проаналізувавши наявні каразінознавчі публікації, ми дійшли до висновку, що в них можна виокремити наступні тематичні напрямки, які актуалізують ті чи інші аспекти життя та діяльності В. Н. Каразіна. Це генеалогічні дослідження, в яких розкривається історія роду Каразіних, висвітлюються відомості про предків та нащадків Василя Назаровича; кар'єра державного службовця та діяльність В. Н. Каразіна на ниві просвітництва, зокрема, його участь у заснуванні Харківського університету; науково-дослідницька діяльність В. Н. Каразіна; суспільно-політичні погляди В. Н. Каразіна; риси особистості В. Н. Каразіна, духовно-моральні настанови, якими він керувався протягом життя; увічнення пам'яті про В. Н. Каразіна. Також виокремлюються так звані «комплексні дослідження», покликані розкрити життєпис В. Н. Каразіна у всій його повноті без прив'язки до якогось окремого тематичного напрямку; історіографічні розвідки, спрямовані на дослідження процесу вивчення біографії В. Н. Каразіна та оцінки його образів, сконструйованих в той чи інший проміжок часу. Крім того, запропоновано виділити в окрему групу джерелознавчі публікації, які зазвичай не містять елементів наукового

дослідження, але включають текстологічно опрацьовані історичні джерела, доповнені відповідним науково-довідковим апаратом. Потрібно визнати, що подібне членування є вельми схематичним. Але, на нашу думку, його застосування дасть змогу більш рельєфно та наочно показати основні напрямки дискусій, що точилися в історіографії навколо постаті В. Н. Каразіна.

Зрештою, останній критерій, за яким було схарактеризовано каразінознавчі публікації – це тип біографічного письма за класифікацією Дж. Леві (модальний, контекстуальний, казуальний та герменевтичний) [13, с. 57–58]. Зазначимо, що до аналізованої вибірки були залучені не усі публікації, а лише ті, що являли собою зразки зв'язної оповіді про життя В. Н. Каразіна в цілому або один якийсь епізод. Тобто такі публікації, як, наприклад, бібліографічні покажчики; рецензії та відгуки; газетні статті, що повідомляли про хід спорудження пам'ятника В. Н. Каразіну в Харкові тощо до вибірки включені не були.

Екстраполюючи запропоновану італійським дослідником схему на масив життєписів В. Н. Каразіна, можна розділити його на чотири типи. До модальних біографій нами були віднесені стислі нариси (найчастіше опубліковані у довідково-енциклопедичних виданнях), основне призначення яких – лапідарно познайомити читача з головними віхами життя та заслугами В. Н. Каразіна, без заглиблення до перипетій його біографії та використання аксіологічного підходу. Подібні публікації побудовані за уніфікованою схемою [див. 12], а конкретність у них зазвичай відходить на другий план.

До контекстуальних біографій ми віднесли такі розвідки, в яких діяння та досягнення В. Н. Каразіна були вписані до загального контексту епохи, специфіка його особистої долі розглядається крізь призму зовнішніх соціальних, економічних, політичних, ідеологічних умов. Переважно до цієї групи відносяться твори, основним об'єктом дослідження котрих були клопоти В. Н. Каразіна на державних посадах та його участь у розвитку вітчизняної освітньої сфери, наукові дослідження та інші теми, які можуть бути віднесені до царини «зовнішнього», «офіційного» життя портретованого персонажа.

До категорії «казуальні біографії» також включені публікації, що у більшості своїй орієнтовані на висвітлення епізодів публічного життя В. Н. Каразіна. Проте, на відміну від життєписів попереднього типу, в яких наріжним каменем ставали зразки соціально схвалюваної поведінки, третій тип характеризується акцентом на незрозумілих

для оточуючих ексцентричних вчинків (спроба втечі за кордон у 1798 р., придбання «колекції Аделунга», численні спроби особистого листування з монаршими особами і т. п.).

Нарешті, до четвертого, герменевтичного типу біографії віднесені розвідки, зорієнтовані на висвітлення «внутрішнього», приватного життя В. Н. Каразіна: індивідуальних особливостей, характеру, уподобань, мотивів поведінки цієї особистості, духовних настанов тощо, а також дослідження, які присвячені історії родини Каразіних та внутрішньосімейних відносин. Ми розуміємо певну умовність такого розподілу, як і те, що «чисті типи» можна зустріти досить нечасто, проте переконані у репрезентативності представленої моделі.

Таким чином, на основі створеної бази даних було здійснено підрахунки, які дозволили змоделювати процес вивчення біографії В. Н. Каразіна та представити його у графічному вигляді [див. рис. 1–5]. Це дало змогу продемонструвати розвиток даного багатофакторного процесу в динаміці: виявити періоди сплесків та спадів публікаторської активності, простежити актуалізацію тематичних напрямів залежно від конкретних культурно-історичних умов, схарактеризувати стан наукового знання про життя та діяльність В. Н. Каразіна на тому чи іншому етапі, оцінити географію виникнення каразінознавчих розвідок тощо. Подальше ж поєднання кількісного аналізу з якісним дозволить з'ясувати причини цих трансформацій, виявити шляхи еволюції історіографічних образів В. Н. Каразіна та показати історію дослідження життєпису цієї непересічної особистості в розмаїтті причино-наслідкових зав'язків.

1. *Баженова Е. А.* Жанры научной речи / Е. А. Баженова, М. П. Котюрова // Речевое общение (Теоретические и прикладные аспекты речевого общения). Специализированный вестник. – Вып. 8–9 (16–17).
2. *Грачева Ю. Е.* Василий Назарович Каразин на государственной службе и в общественной жизни России I трети XIX века : автореф. дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Ю. Е. Грачева. – М., 2008.
3. *Дудик П. С.* Стилiстика української мови / П. С. Дудик. – К., 2005. – 368 с.
4. *Ковальченко И. Д.* Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко. – М., 2003. – 486 с.

5. *Майструк О. М.* Історіографія дослідження науково-просвітницької та управлінської діяльності Василя Каразіна (друга половина XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.) / О. М. Майструк // Педагогічний дискурс. – 2013. – Вип. 15. – С. 431–436.
6. *Ніколаєнко Н. О.* Громадсько-політична діяльність та державницькі ідеї В. Н. Каразіна : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / Н. О. Ніколаєнко. – Миколаїв, 2004.
7. *Орлов И. Б.* Современная историография нэпа (к вопросу о составлении «исследовательской карты») / И. Б. Орлов // Харківський історіографічний збірник. – Х., 2014. – Вип. 13. – С. 85–96.
8. *Основы науковедения* / под ред. С. Микулинского [и др.]. – М., 1985. – 432 с.
9. *Пікалов В. Г.* Історіографія як наукознавча дисципліна / В. Г. Пікалов, С. І. Посохов // Історична наука на порозі XXI століття : підсумки та перспективи. Матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Харків, 15–17 листоп. 1995 р.). – Х., 1995. – С. 72–76.
10. *Посохов С. І.* Відредактора / С. І. Посохов // Харківський історіографічний збірник. – Х., 2010. – Вип. 10. – С. 3–7.
11. *Пронин А. А.* Российская эмиграция в диссертационных исследованиях 1980–2005 гг. : библиометрический анализ / А. А. Пронин. – Екатеринбург, 2009. – 360 с.
12. *Редакційна інструкція Українського біографічного словника* / [б.а.] // Українська біографістика. – 1996. – Вип. 1.
13. *Репина Л. П.* От «истории одной жизни» к «персональной истории» / Л. П. Репина // История через личность : историческая биография сегодня / под ред. Л. П. Репиной. – М., 2005.
14. *Урсу Д. П.* Історіографія як точна наука / Д. П. Урсу // Харківський історіографічний збірник. – Х., 2010. – Вип. 10. – С. 99–125.
15. *Хрідочкін А. В.* Суспільно-політичні погляди В. Н. Каразіна : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / А. В. Хрідочкін. – Дніпропетровськ, 2001.
16. *Шерман И. Л.* Советская историография гражданской войны в СССР (1920–1931) / И. Л. Шерман. – Х., 1964. – 340 с.

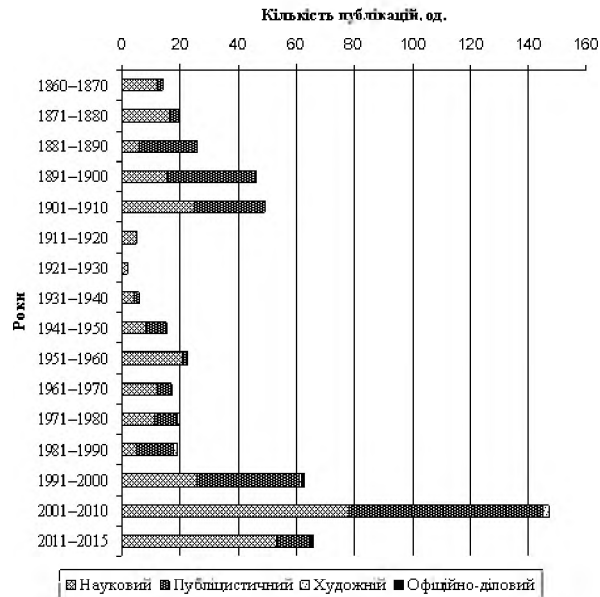
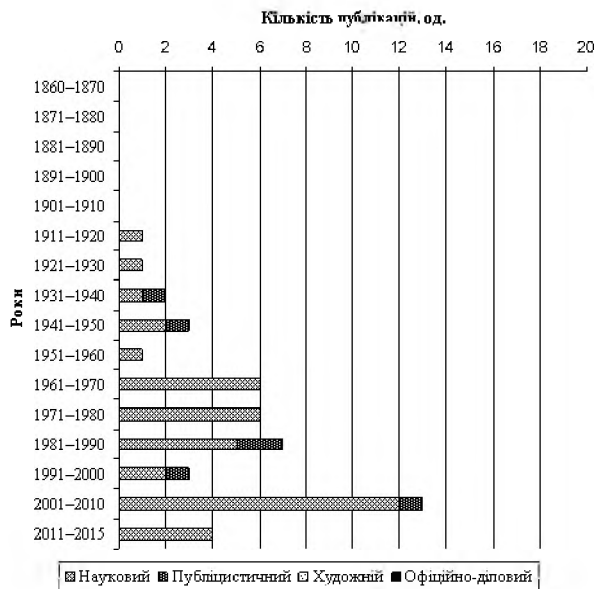

Рис. 1. Стилiстичний аналіз публікацій, присвячених В. Н. Каразіну

б) закордонні публікації (у т.ч. діаспорні)

а) вітчизняні публікації

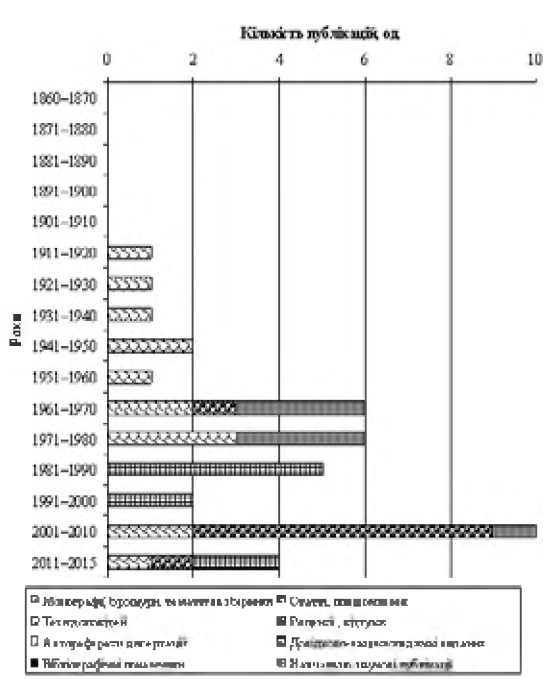
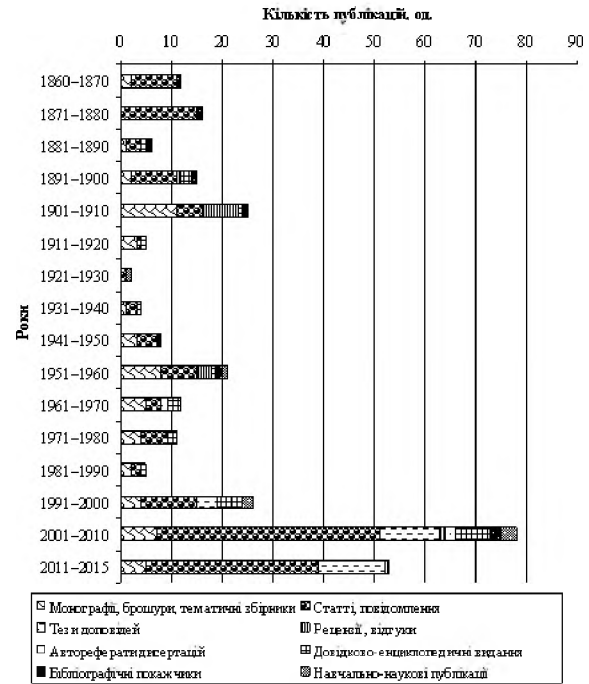

Рис. 2. Видовий аналіз наукових публікацій, присвячених В. Н. Каразіну
 б) закордонні публікації (у т.ч. діаспорні)

а) вітчизняні публікації

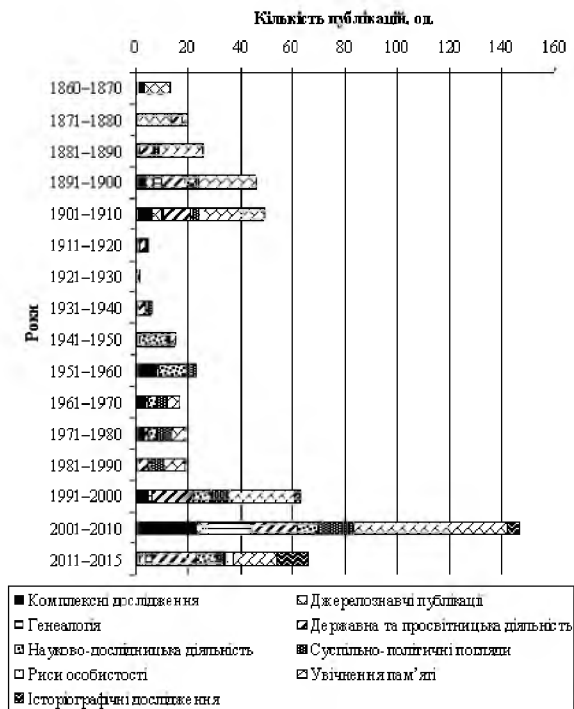
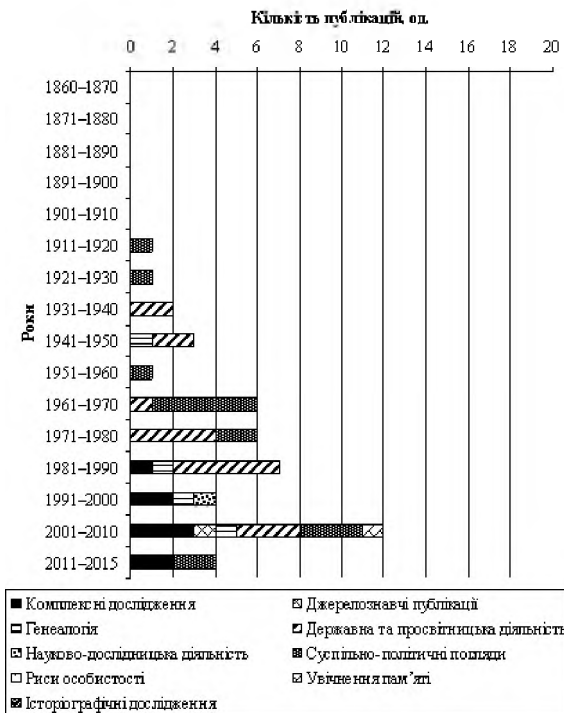

Рис. 3. Тематичний спектр публікацій, присвячених В. Н. Каразіну

б) закордонні публікації (у т.ч. діаспорні)

а) вітчизняні публікації

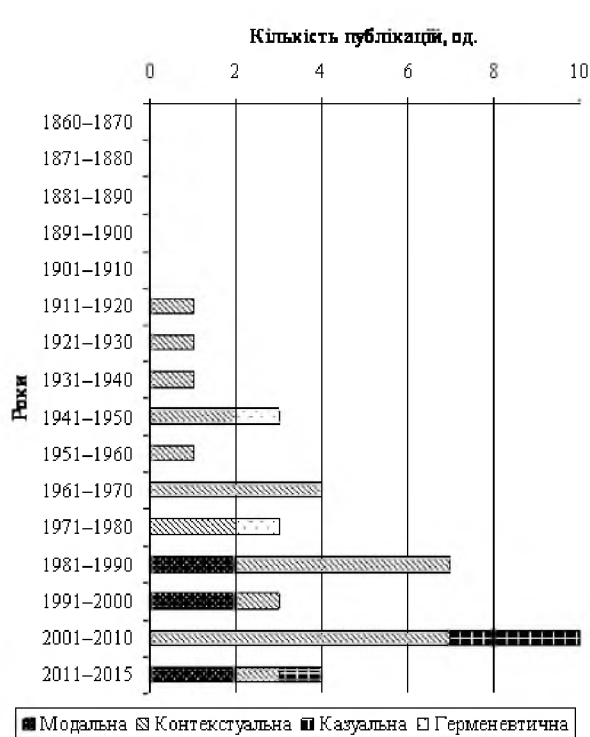
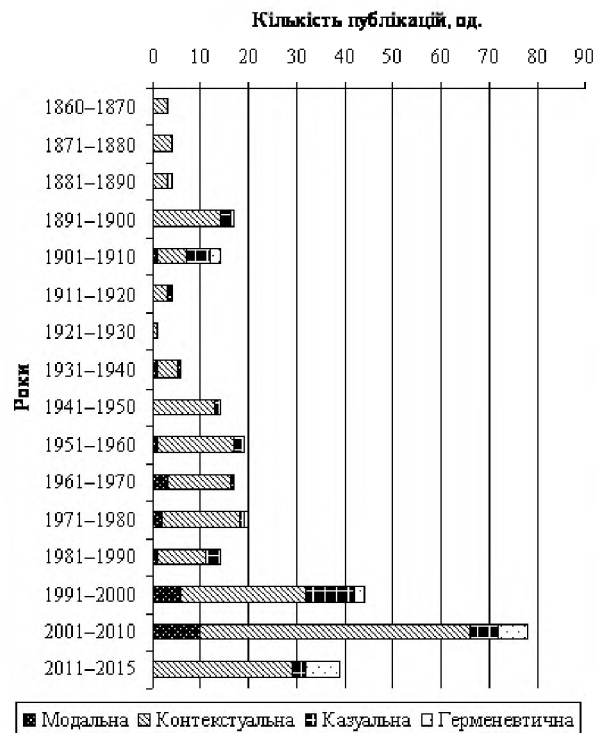

Рис. 4. Типологічний аналіз біографічних творів, присвячених В. Н. Каразіну

б) закордонні публікації (у т.ч. діаспорні)

а) вітчизняні публікації

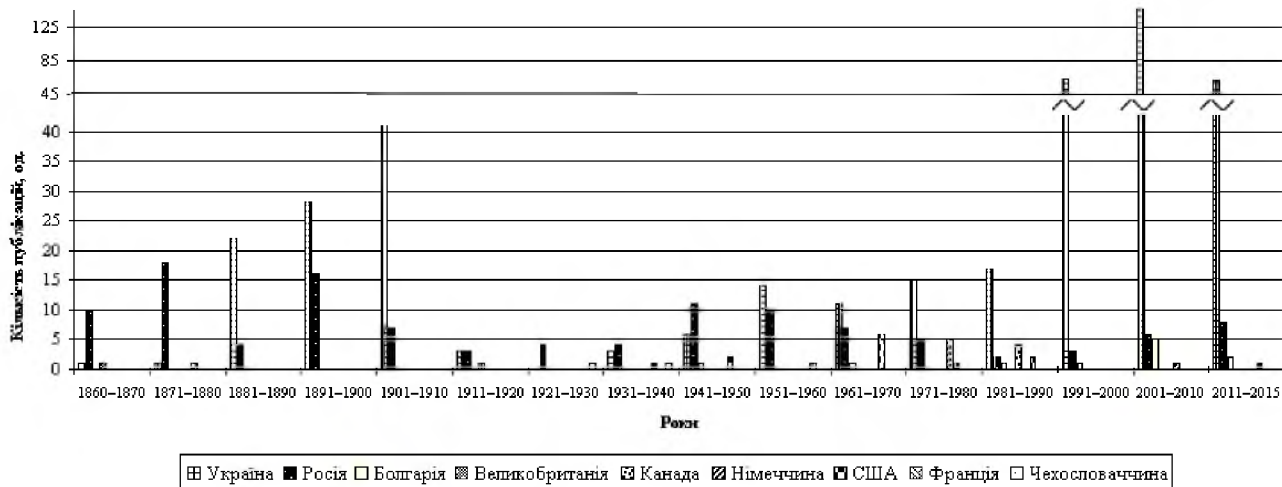

Рис. 5. Географія публікацій, присвячених В. Н. Каразіну

Вовк О. И. К вопросу об использовании количественных методов в историографическом исследовании (на примере истории изучения биографии В. Н. Каразина)

В статье характеризуются принципы создания и некоторые результаты анализа базы данных публикаций, связанных с именем ученого, общественного деятеля, основателя Харьковского университета В. Н. Каразина.

Ключевые слова: *В. Н. Каразин, историография, биографистика, количественные методы, база данных.*

Vovk Olga. To the issue of the use of quantitative methods in the historiographical study (exemplified by the history of research of V. Karazin's biography)

The present paper is devoted to the creation principles and some results of publications' database analysis connected with V. Karazin, the scientist, public figure and founder of Kharkiv University.

Keywords: *Vasyl' Karazin, historiography, biography studies, quantitative methods, database.*